

„ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულების სისტემა და ბავშვის უფლებები – საუკეთესო ევროპული და ამერიკული გამოცდილება“

პირველი საერთაშორისო კონფერენციის
მოხსენებების კრებული

გამომცემლობა მერიდიანი
თბილისი 2024

არასრულწლოვანთა საუკეთესო ინტერესების უპირატესობა წარმომადგენლობის განხორციელებისას

აბსტრაქტი

სტატია მოიცავს არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობის საკითხის მიმოხილვას მათი საუკეთესო ინტერესების დაცვისა და პრიორიტეტულობის გათვალისწინებით.

ბავშვები შეადგენენ საზოგადოების დაუცველ სეგმენტს, რომელთა კეთილდღეობა მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია სამართლებრივი სისტემის მხარდაჭერაზე. არასრულწლოვანთა უფლებების დაცვის უზრუნველყოფა სამართლიანი საზოგადოების მნიშვნელოვანი ასპექტია. არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობა მოიცავს სიტუაციების ფართო სპექტრს, დაწყებული სამართლებრივი პროცედურებიდან, დამთავრებული საგანმანათლებლო არჩევანით, ჯანდაცვისა და სოციალური სერვისების ხელმისაწვდომობით. თითოეულ საკითხში ადვოკატები და წარმომადგენლები გადაწყვეტენ როლს ასრულებენ ბავშვის მოსმენისა და მათი უფლებების დაცვის უზრუნველსაყოფად.

სტატიაში განხილულია არასრულწლოვანთა საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტის მინიჭების უმთავრესი პრინციპი, რომელიც გათვალისწინებულია საერთაშორისო კონვენციებში, ეროვნულ კანონებსა და ეთიკურ გაიდლაინებში. არასრულწლოვანთა წარმომადგენლებმა უნდა გაიარონ რთული ეთიკური და სამართლებრივი ლანდშაფტები, რათა ბავშვის კეთილდღეობა უზრუნველყონ. საუკეთესო ინტერესების ტესტი ემსახურება გადაწყვეტილების მიღების ფუნდამენტურ ჩარჩოს, არასრულწლოვანთა საუკეთესო ინტერესების განსაზღვრის პროცესში შესწავლილ უნდა იქნეს მთელი რიგი ფაქტორები, რომელიც მოიცავს ბავშვის უსაფრთხოებას, ფიზიკურ და ემოციურ ჯანმრთელობას, საგანმანათლებლო საჭიროებებს, სტაბილურობას და, საჭიროების შემთხვევაში, ბავშვთა პრეფერენციებს.

კვლევა ხაზს უსვამს სხვადასხვა სფეროს პროფესიონალებს შორის ინტერდისციპლინური თანამშრომლობის მნიშვნელობას, რათა მიღებულ იქნეს პოლიტიკური და ბავშვზე ორიენტირებული გადაწყვეტილებები. სტატია ითვალისწინებს ევროპული მიდგომების გაზიარებასა და გაანალიზებას, ეროვნული კანონმდებლობის დახვეწის მიზნით. კერძოდ, არასრულწლოვნის შეუზღუდავ ნდომას იურიდიულ დახმარებასა და კონსულტირებაზე, წარმომადგენლობის უფლების მოპოვებას და ა.შ.

Abstract

This article includes an overview of the issue of representation of minors, taking into account the protection and priority of their best interests.

Children constitute a vulnerable segment of society whose well-being is significantly dependent on the support of the legal system. Ensuring the protection of minors' rights is an important aspect of a just society. Juvenile representation covers a wide range of situations, from legal proceedings to educational choices and access to health and social services. In each case, advocates and representatives play a critical role in ensuring that the child is heard and their rights are protected.

The article will discuss the main principle of prioritizing the best interests of minors, which is provided for in international conventions, national laws and ethical guidelines. Juvenile guardians must navigate complex ethical and legal landscapes to ensure the welfare of the child. The best interests test serves as a fundamental framework for decision-making, and a number of factors must be considered in determining the best interests of a minor, including the child's safety, physical and emotional health, educational needs, and, where appropriate, the child's preferences.

The study highlights the importance of interdisciplinary collaboration between professionals from different fields in order to make holistic and child-centered decisions. The article envisages sharing and

analyzing European approaches in order to improve national legislation. In particular, the minor's unlimited access to legal advice and counseling, obtaining the right to representation, etc.

1. არასრულწლოვანთა საუკეთესო ინტერესების უპირატესობის მინიჭება

არასრულწლოვანთა საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტულობის პრინციპის ცენტრში დგას სამართლებრივი ჩარჩო, რომელიც ეფუძნება მათ დაცვას. საერთაშორისო და ეროვნულ დონეზე არსებობს კანონები, რომლებიც იცავენ არასრულწლოვნებს ზიანისგან, ექსპლუატაციისა და უგულბელყოფისგან. თუმცა, სოციალური გამოწვევების განვითარებადი ბუნება მოითხოვს ამ ჩარჩოების მუდმივ შეფასებასა და ადაპტაციას. სამართლებრივი მექანიზმების უზრუნველყოფა არა მხოლოდ დაცვას ემსახურება, არამედ მოიცავს პასუხისმგებლობას არასრულწლოვანთა დინამიკურ მოთხოვნილებებზე დამყარებული გარემოს შესაქმნელად, სადაც მათი საუკეთესო ინტერესები პრიორიტეტულია.

უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია შეფასდეს თუ რას წარმოადგენს საუკეთესო ინტერესები. საუკეთესო ინტერესების შეფასებისათვის საჭიროა გარკვეული კრიტერიუმების შემუშავება, რომელიც ერთიანი სტანდარტის სახით ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში დააკმაყოფილებს არასრულწლოვნის სრულყოფილად დაცვის მიზანს. იმისათვის, რომ შემუშავდეს არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესების შეფასების ერთიანი კონცეფცია, მიზანშეწონილია განხილულ იქნეს საიდან იღებს სათავეს აღნიშნული და რა მიზანს ემსახურებოდა თუ ემსახურება ის.

„ბავშვის საუკეთესო ინტერესის“ კონცეფცია წარმოიშვა დასავლური სამყაროს ბავშვების აღქმის ევოლუციის შედეგად. მე-18 საუკუნის შემდგომ საზოგადოება თანდათანობით დაინტერესდა ბავშვების მომავლით, რის შედეგადაც ინდუსტრიულ ქვეყნებში გაჩნდა დამცავი კანონები და სამეცნიერო ვალდებულებები.¹⁸ 1902 წელს ჰააგის კონვენციამ წინა პლანზე დააყენა „ბავშვის საუკეთესო ინტერესი“.¹⁹ 1959 წლის ბავშვის უფლებათა დეკლარაციის თანახმად, ბავშვები აღიარებულნი არიან, როგორც უფლებების მქონენი, „საუკეთესო ინტერესის“ ცნება მოხსენიებულია აღნიშნულ დეკლარაციაშიც.²⁰ თავდაპირველად, საუკეთესო ინტერესების სტანდარტი განისაზღვრებოდა ბავშვების ფიზიკური დაცვისა და მათი ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის მიზნებით, კონცეფციის გამოყენება კიდეც უფრო გაფართოვდა 1989 წელს ბავშვის უფლებათა კონვენციის შექმნისას.²¹ მიუხედავად იმისა, რომ ბავშვის უფლებათა კონვენცია არ იძლევა „საუკეთესო ინტერესის“ ზუსტ განმარტებას, ის ხაზს უსვამს ბავშვის დაცვის იდეას. კონვენციის მე-3 მუხლი, რომელიც აღნიშნავს „ბავშვის საუკეთესო ინტერესს“, როგორც ერთ-ერთს ოთხი იმპერატიული პრინციპიდან, კონვენციის უფლებების გამოყენებისას.²² ბავშვის საუკეთესო ინტერესების ფარგლებში მოქმედება გულისხმობს ბავშვის ზოგადი კეთილდღეობისათვის სარგებლის მოტანის მიზნით გადანყვეტილების მიღებას. აღნიშნულის გათვალისწინებით, კონვენცია აყალიბებს ე.წ. „კეთილდღეობის შემონახვის სიას“, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს იმის დასადგენად, თუ რას გულისხმობს ბავშვის საუკეთესო ინტერესები. აღნიშნული სია შემდეგნაირია: 1. ბავშვის სურვილები და გრძნობები (მისი ასაკისა და გაგების გათვალისწინებით); 2. ფიზიკური, ემოციური და საგანმანათლებლო საჭიროებები; 3. არსებულ რეალობაში რაიმე ცვლილების სავარაუდო გავლენა; 4. ასაკი, სქესი, წარმომავლობა და ნებისმიერი მახასიათებელი, რომელსაც სასამართლო მიიჩნევს რელევანტურად; 5. ნებისმიერი ზიანი, რომელიც ბავშვმა განიცადა ან ემუქრება; 6. რამდენად შეუძლია მის თითოეულ მშობელს და წარმომადგენელს, დააკმაყოფილოს მისი საჭიროებები; 7. უფლებამოსილების სპექტრი, რომელიც ხელმისაწვდომია სასამართლოსთვის ამ კანონის

18 Chatenoud M., The Child's Best Interest; Article 3 of the Convention on the Rights of the Child, 2022. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.humanium.org/en/the-childs-best-interest/> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

19 Hague convention 1902. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

20 UN DECLARATION ON THE RIGHTS OF THE CHILD (1959). ხელმისაწვდომია აქ: <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/un-declaration-rights-child-1959.html> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

21 Krutzinna J., Who is "The Child"? Best Interests and Individuality of Children in Discretionary Decision-Making, The International Journal of Children's Rights, 2022. ხელმისაწვდომია აქ: https://brill.com/view/journals/ing-chil/30/1/article-p120_7.xml?language=en (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

22 Convention on the Rights of the Child, 1989. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.coe.int/en/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

შესაბამისად განსახილველ სამართალწარმოებაში.²³ მარტივად რომ ვთქვათ, ბავშვის საუკეთესო ინტერესები ბავშვთა კეთილდღეობას გულისხმობს, რომლის საფუძველი ბავშვის საჭროებების, სურვილების, აზრების, სავარაუდო გავლენისა და სასამართლოსათვის ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფას გულისხმობს. თუმცა არის კი აღნიშნული ჩამონათვალი საკმარისი იმისათვის, რომ დადგინდეს ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში რა წარმოადგენს ბავშვის საუკეთესო ინტერესს?

გაეროს ბავშვთა უფლებების კონვენცია აღიარებს ბავშვის საუკეთესო ინტერესებს, როგორც სახელმძღვანელო პრინციპს ბავშვებთან დაკავშირებულ ყველა ასპექტში. გაეროს ბავშვთა უფლებათა კონვენციის მე-3 მუხლის 1-ლი პუნქტის თანახმად, „ბავშვებთან დაკავშირებული ყველა ქმედება, იქნება ეს განხორციელებული სოციალური დაცვის საჯარო თუ კერძო დაწესებულებების, სასამართლოების, ადმინისტრაციული ორგანოების ან საკანონმდებლო ორგანოების მიერ, ბავშვის საუკეთესო ინტერესები უნდა იყოს უპირველესი.“ მხარეები, რომლებიც იზიარებენ და რატიფიცირებენ ახორციელებენ გაეროს ბავშვთა უფლებათა კონვენციის, მიზნად ისახავენ, მიიღონ ბავშვთა კეთილდღეობის ხელშეწყობი გადანაცვლებები, რომელიც საფუძველი იქნება ბავშვი გაიზარდოს უსაფრთხო, სტაბილურ და მზრუნველ გარემოში. გარდა კონვენციისა, საინტერესოა კიდევ სად და რა ფორმით გვხვდება ბავშვის საუკეთესო ინტერესების უპირატესობის სტანდარტი. მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში ბავშვზე ძალადობის პრევენციისა და მკურნალობის აქტი (CAPTA)²⁴ ადგენს მინიმალურ სტანდარტებს, რომლებიც სახელმწიფოებმა უნდა ჩართონ ბავშვზე ძალადობისა და უგულუბელყოფის ნორმატიულ განმარტებებში. იგი ხაზს უსვამს ბავშვის საუკეთესო ინტერესების გათვალისწინების მნიშვნელობას ძალადობისა და უგულუბელყოფის შემთხვევაში. შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა განათლების აქტი (IDEA)²⁵ უზრუნველყოფს შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე ბავშვებმა მიიღონ უფასო შესაბამისი საჯარო განათლება, რომელიც ხაზს უსვამს სპეციალურ განათლებას და მასთან დაკავშირებულ სერვისებს. ამ კონტექსტში სახელმძღვანელო პრინციპია ბავშვის საუკეთესო ინტერესები. დიდ ბრიტანეთში 1989 წლის „კანონი ბავშვების შესახებ“ ითვალისწინებს ბავშვთა მოვლისა და აღზრდის ჩარჩოს. იგი ხაზს უსვამს ბავშვის კეთილდღეობის აუცილებლობას, რაც იმას ნიშნავს, რომ ბავშვის საუკეთესო ინტერესები ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხია მათთან დაკავშირებით ნებისმიერ გადანაცვლებებში ან მოქმედებაში.²⁶ შოტლანდიაში 1995 წლის ე.წ. ბავშვების აქტი ითვალისწინებს მითითებებს ბავშვებთან დაკავშირებულ საკითხებზე, ინგლისის 1989 წლის ბავშვთა კანონის მსგავსად, ის ხაზს უსვამს ბავშვის კეთილდღეობას, როგორც უმთავრეს საკითხს.²⁷ ევროკავშირის ძირითად უფლებათა ქარტიის 24-ე მუხლი აცხადებს, რომ ბავშვებს აქვთ უფლება, მიიღონ ისეთი დაცვა და ზრუნვა, რაც აუცილებელია მათი კეთილდღეობისთვის. იგი ხაზს უსვამს იმას, რომ ბავშვის საუკეთესო ინტერესები უნდა იყოს უპირველესი ყურადღება მათთან დაკავშირებულ ყველა ქმედებაში.²⁸ ევროკავშირის დირექტივა 2011/93/EU²⁹ ეხება ბავშვების სექსუალურ ექსპლუატაციას და სექსუალურ ძალადობას. იგი ხაზს უსვამს ბავშვის საუკეთესო ინტერესების დაცვის აუცილებლობას სექსუალურ ძალადობასა და ექსპლუატაციასთან დაკავშირებულ სასამართლო პროცესებში. რაც შეეხება, ევროვნულ კანონმდებლობას ბავშვთა უფლებების კუთხით, უნდა აღინიშნოს, რომ გაეროს ბავშვთა უფლებათა კონვენცია რატიფიცირებულია საქართველოს მიერ 1994 წელს, რომლის საფუძველ-

23 Freeman C., What Is The 'Best Interests Of A Child' Principle?, 2022. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.fjsolicitors.co.uk/best-interest-of-the-child/> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

24 Child Abuse Prevention and Treatment Act. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.acf.hhs.gov/sites/default/files/documents/cb/capta.pdf> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

25 What is the Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.parentcenterhub.org/idea/> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

26 Children act 1989. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

27 The Children (Scotland) Act 1995. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/advice-and-guidance/2004/10/scotlands-children-children-scotland-act-1995-regulations-guidance-volume-1-support-protection-children-families/documents/0023700-pdf/0023700-pdf/govscot%3Adocuments/0023700-pdf> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

28 EU Charter of Rights. ხელმისაწვდომია აქ: https://commission.europa.eu/aid-development-cooperation-+96fundamental-rights/your-rights-eu/eu-charter-fundamental-rights_en (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

29 Directive 2011/93 – Combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvk6yhcbpeywk_j9vvik7m1c3gyxp/vjs5ga5k7lyc (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

ზე საქართველოს პარლამენტმა მიიღო არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი (2015) და ბავშვთა უფლებების კოდექსი (2019). ორივე ნორმატიული აქტის მიზანი იყო საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტულობა ბავშვის ღირსების, უსაფრთხოების, სიცოცხლის, ჯანმრთელობის, განათლებისა და განვითარების დაცვა.³⁰ „ბავშვის უფლებათა კოდექსი“ მიზნად ისახავს ბავშვის მიდგომის ჩამოყალიბებას. კოდექსის მე-5 მუხლის პირველი ნაწილის მიხედვით, ბავშვს უფლება აქვს, მასთან დაკავშირებული ნებისმიერი გადაწყვეტილების მიღებისას უპირატესობა მიენიჭოს მის საუკეთესო ინტერესებს, რომლებიც ბავშვისთვის ინდივიდუალურად, კანონმდებლობით განისაზღვრება. ბავშვის საუკეთესო ინტერესებისათვის უპირატესობის მინიჭების ვალდებულება, „პირველ ყოვლისა, აქვს სახელმწიფოს. იგულისხმება როგორც საკანონმდებლო, ასევე, აღმას-პუნქტი“³¹ განსაკუთრებულ მოთხოვნებს განუსაზღვრავს სახელმწიფოს, რომელიც წარმოადგენს იმგვარი სისტემა, სადაც უზრუნველყოფილ იქნება ბავშვის საუკეთესო ინტერესებისათვის უპირატესობის მინიჭება. მათ შორის მნიშვნელოვანია, რომ სახელმწიფომ იხელმძღვანელოს „მულტიდისციპლინური მიდგომითა და სპეციალიზაციის პრინციპის გათვალისწინებით“.³² თუ არ არსებობს გამართული და ერთიანი კოორდინაციის სისტემა, რა დროსაც ხორციელდება ერთიანი სტრატეგიით მუშაობა ბავშვთან დაკავშირებული საკითხების გადაჭრაზე, ვერ იქნება გათვალისწინებული ბავშვის საუკეთესო ინტერესები.³⁴

ევროპის საბჭოს მინისტრთა კომიტეტის სახელმძღვანელო მითითებები ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულების შესახებ, მიუთითებს სახელმწიფოს შემდეგ ვალდებულებებზე: „1. ბავშვის საუკეთესო ინტერესების უპირატესი გათვალისწინების უფლების კანონმდებლობით უზრუნველყოფა; 2. ბავშვის საუკეთესო ინტერესების შეფასებისას: ა) ბავშვის მოსაზრებებს უნდა მიენიჭოს სათანადო მნიშვნელობა; ბ) გათვალისწინებულ უნდა იქნეს ბავშვის ყველა სხვა უფლება, მათ შორის, ღირსების, თავისუფლების და თანაბარი მოპყრობის უფლება; გ) გამოყენებულ უნდა იქნეს მულტიდისციპლინური მიდგომა ყველა უწყების მიერ, რომელიც შეისწავლის ყველა ინტერესს, მათ შორის, ბავშვის ფსიქოლოგიურ და ფიზიკურ კეთილდღეობას, სამართლებრივ, სოციალურ და ეკონომიკურ ინტერესებს. სასამართლოებმა ბავშვთა მონაწილეობით საქმეთა განხილვისა და გადაწყვეტილების მიღებისას უნდა გამოიყენონ მულტიდისციპლინური მიდგომა ბავშვის საუკეთესო ინტერესების დასადგენად“.³⁵ ადამიანის უფლებათა სასამართლო განმარტავს, რომ საუკეთესო ინტერესების შეფასება კონკრეტული ბავშვისთვის ინდივიდუალურად უნდა განხორციელდეს.³⁶ ბავშვის შესახებ მისაღები გადაწყვეტილების მნიშვნელობიდან გამომდინარე, სხვადასხვა სახის პროცედურა უნდა არსებობდეს იმის დასადგენად, არსებული ვარიანტებიდან რომელია კონკრეტული ბავშვისთვის საუკეთესო.³⁷ თუმცა ერთიანი სტანდარტის არსებობის გარეშე კონკრეტული მიდგომების განვითარება რთულია. „მიუხედავად იმისა, რომ არ არსებობს აღნიშნული ცნების პირდაპირი სამართლებრივი დეფინიცია, საერთაშორისო ინსტრუმენტების ანალიზის საფუძველზე ცხადია, რომ იგი მოიცავს ბავშვის კეთილდღეობას, რომელიც დამოკიდებულია მრავალ ინდივიდუალურ ფაქტორზე, როგორებიცაა: ასაკი, ბავშვის მონიჭულობის დონე, მშობლების არსებობა, გარემო და მისი გამოცდილების მრავალფეროვნება. რაც შეეხება ადამიანის უფლებათა ევროპულ სასამართლოს, მან მრავალჯერ აღნიშნა, რომ ადამიანის უფლებათა და თავისუფლებათა კონვენცია არ უნდა იქნეს განხილული ვაკუუმში, იგი ცოცხალი ინსტრუმენტია და შესაბამისად, მისი

30 Japharidze M., THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURTS: EXPERIENCE FOR EU MEMBER STATES AND CANDIDATE COUNTRIES.” International Comparative Jurisprudence; Jun2023, Vol. 9 Issue 1, p24-38.

31 საქართველოს უზენაესი სასამართლოს 2023 წლის 01 მარტის განჩინება №აბ-1558-2022

32 ბავშვთა უფლებათა კოდექსი, 2019, ხელმისაწვდომია აქ: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613854?publication=4> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

33 საქართველოს უზენაესი სასამართლოს 2023 წლის 01 მარტის განჩინება №აბ-1558-2022

34 კილაძე ს., ტურავა პ., ბავშვის უფლებათა კოდექსის სახელმძღვანელო კომენტარი, თბილისი, 2021, გვერდი 65.

35 ევროპის საბჭოს მინისტრთა კომიტეტის სახელმძღვანელო მითითებები 1-4, გვ.19

36 Mol C., Kruger T., International child abduction and the best interests of the child: an analysis of judicial reasoning in two jurisdictions, Journal of Private International Law; Dec2018, Vol. 14 Issue 3, p421-454.

37 UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child, 2008/05/21.

თან დაკავშირებულ საკითხებზე, მოსაზრებების თავისუფლად გამოხატვის უფლება, როდესაც მნიშვნელობა ბავშვის ასაკისა და განვითარების შესაბამისად. ბავშვს უნდა მოუსმინონ მასთან მადგენლის, ან შესაბამისი დანესებულების მეშვეობით, ეროვნული საპროცესო კანონმდებლობით ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია. თუმცა, ამის მიუხედავად, რჩება კითხვა: როგორ უნდა მიიღონ ბავშვებმა მონაწილეობა სამართალწარმოებაში? კონვენცია სახელმწიფოს აკისრებს ვალდებულებებს ბავშვის სათანადო მნიშვნელობის მინიჭებით, რაც გარანტირებული უნდა იყოს ეროვნული უნდა მოუსმინონ მას, პირდაპირ თუ წარმომადგენლის მეშვეობით. ბავშვთა სამართალი ძირითადად ეფუძნება არასრულწლოვნის ინტერესების დასაცავად სათანადო პირის მიერ წარმომადგენლობის განხორციელების პრინციპს,⁴ რაც განიხილება არასრულწლოვნის მონაწილეობის არაპირდაპირ ფორმად.⁵ ბავშვთა უფლებათა კომიტეტის კომენტარი მე-12 მუხლთან დაკავშირებით შეიცავს დამატებით ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა იყოს „წარმომადგენელი“. კომიტეტი აღნიშნავს, რომ წარმომადგენელი შეიძლება იყოს სხვადასხვა პირი: მშობლები, ადვოკატები ან სხვა პირები,⁶ რომლებსაც ემოციური და სოციალური კავშირი აქვთ არასრულწლოვანთან, შესაბამისად, მართლმსაჯულების პროცესში მათ მონაწილეობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა გააჩნია არასრულწლოვნისათვის ემოციური და ფსიქოლოგიური დახმარების გაწევის თვალსაზრისით,⁷ აქვე გასათვალისწინებელია ინტერესთა კონფლიქტი, რომელიც საოჯახო სამართალწარმოებისას ხშირად არსებობს ბავშვსა და მშობლებს შორის, ან ორ მშობელს შორის, რომლებიც ერთობლივად უნდა წარმოადგენდნენ ბავშვის ინტერესებს, ასეთ სიტუაციებში საჭიროა კანონიერი ან სხვა არასახელმწიფო წარმომადგენლის ჩართვა. ნებისმიერ შემთხვევაში, წარმომადგენელმა უნდა უზრუნველყოს, რომ ბავშვის შეხედულებები „სწორად გადაეცეს გადანაცვტილების მიმღებს“ (პარაზ. 36) და, შესაბამისად, უნდა წარმოადგენდეს ექსკლუზიურად ბავშვის ინტერესებს და არა სხვა პირების ინტერესებს.⁸ წარმომადგენლობა გულისხმობს წარმოდგენილი პირის წარმომად-

3 იქვე.

4 Friðriksdóttir H., Relational Representation: The Empowerment of Children in Justice Systems, in: Child-Friendly Justice: A Quarter of a Century of the UN Convention on the Rights of the Child, Said Madmoudi, Pernilla Leviner, Anna Kaldal, Katrin Lainpelto (Eds.), Brill Nijhoff, Leiden, Boston, 2015, 56. მითითებულია: შეყილაძე ბ., კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტულობა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების (სისხლის სამართლის საქმის წარმოების) პროცესში, თბილისი, 2019, 183. მიხედვით. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi4/Khatia_Shekiladze.pdf (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

5 Van Hooijdonk E., Children's Best Interests: A Discussion of Commonly Encountered Tensions, in: The Best Interests of the Child – A Dialogue Between Theory and Practice, Milka Sormunen (Ed.), Council of Europe, 2016, 43. მითითებულია: შეყილაძე ბ., კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტულობა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების (სისხლის სამართლის საქმის წარმოების) პროცესში, თბილისი, 2019, 183. მიხედვით. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi4/Khatia_Shekiladze.pdf (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

6 General comment on Article 12, par 36. ხელმისაწვდომია აქ: <https://digitallibrary.un.org/record/779679> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

7 General comment, No 10, "Children's Rights in Juvenile Justice", Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/10, 25 April, 2007, Para. 53; United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), Adopted by General Assembly Resolution 40/33 of 29 November 1985, Rule 15 (Commentary); Justice in Matters Involving Children in Conflict with the Law, Model Law on Juvenile Justice and Related Commentary, United Nations Office on Drugs and Crime, New York, 2013, Art. 41, Commentary 96. მითითებულია: შეყილაძე ბ., კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტულობა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების (სისხლის სამართლის საქმის წარმოების) პროცესში, თბილისი, 2019, 183. მიხედვით. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi4/Khatia_Shekiladze.pdf (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

8 Mol Ch., Children's Representation in Family Law Proceedings, The International Journal of Children's Rights, 2019. ხელმისაწვდომია აქ: https://brill.com/view/journals/chil/27/1/article-p66_66.xml?language=en (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

გენლით ჩანაცვლებას იურიდიული ქმედების განხორციელების პროცესში.⁹ ბავშვის საუკეთესო ინტერესების დაცვის მიზნით წარმომადგენლები გადამწყვეტ როლს ასრულებენ სასამართლო პროცესის დროს ბავშვის პერსპექტივის გათვალისწინების უზრუნველსაყოფად. ისინი ეხმარებიან მოსამართლეებს ინფორმირებული გადაწყვეტილებების მიღებაში.

სამოქალაქო საპროცესო კოდექსი ადგენს, რომ 7-დან 18 წლამდე არასრულწლოვანთა უფლებებსა და კანონით დაცულ ინტერესებს სასამართლოში იცავენ მათი მშობლები ან მზრუნველები. ამასთანავე, სასამართლო ვალდებულია ასეთ საქმეებში ჩააბას თვით არასრულწლოვნებიც.¹⁰ მცირეწლოვნის უფლებებსა და კანონით დაცულ ინტერესებს სასამართლოში იცავს მისი კანონიერი წარმომადგენელი. სასამართლო უფლებამოსილია მცირეწლოვანიც ჩააბას პროცესში.¹¹ არასრულწლოვანს უფლება აქვს, თავისი უფლებებისა და კანონიერი ინტერესების დასაცავად სასამართლოს მიმართოს. ამ შემთხვევაში სასამართლო ნიშნავს საპროცესო წარმომადგენელს და განიხილავს საქმეს. არასრულწლოვან მოსარჩელეს უფლება აქვს, არ დაეთანხმოს თავის საპროცესო წარმომადგენელს და თვითონ დაიცვას თავი. სასამართლო ვალდებულია ამ საქმეში ჩააბას მეურვეობისა და მზრუნველობის ორგანოები.¹² აღნიშნულიდან გამომდინარე, ეროვნული კანონმდებლობის შესაბამისად, ბავშვებთან მომუშავე ყველა პროფესიონალი უნდა მომზადდეს ინტერდისციპლინურად, მულტიდისციპლინური მიდგომის განსახორციელებლად უნდა შემუშავდეს ერთიანი შეფასების ჩარჩო სხვადასხვა პროფესიონალის მონაწილეობით, რომელიც უზრუნველყოფს ერთობლივ მონაწილეობას გადაწყვეტილების მიღების პროცესში ბავშვის საუკეთესო ინტერესების შესაბამისად.¹³

არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობა შესაძლებელია განხორციელდეს ადვოკატის მეშვეობით. ბავშვები უფლებამოსილნი არიან სარგებლოდნენ უფასო იურიდიული დახმარებით, რასაც უზრუნველყოფს იურიდიული დახმარების სამსახური, შესაბამისად, ხელმისაწვდომია კონსულტაცია და დახმარება ყველა არასრულწლოვნისთვის.¹⁴ თუმცა იურიდიული დახმარების შესახებ კანონი არ განსაზღვრავს ბავშვის დახმარებაზე წვდომის ადაპტირებულ მიდგომებს. მაგალითად, სატელეფონო ან დისტანციური კონსულტაცია სპეციალური საჭიროებების გათვალისწინებით. გარდა აღნიშნულისა, იურიდიული დახმარების შესახებ კანონი იურიდიულ კონსულტაციას არა უმეტეს ერთი საათის ხანგრძლივობით განსაზღვრავს, რაც, ცხადია, არასრულწლოვანთან მიმართებით არაგონიერულია, მით უფრო მაშინ, როდესაც მულტიდისციპლინური მიდგომის გამოყენება აუცილებელია. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია, კანონმა არ დაანესოს იურიდიული კონსულტაციის ხანგრძლივობის ჩარჩო არასრულწლოვნებთან მიმართებით.

ევროპის საბჭოს სახელმძღვანელო მითითებები გვთავაზობს სხვადასხვა ქვეყნის მიდგომას არასრულწლოვანთა ადვოკატირებასთან დაკავშირებით, მაგალითად, საფრანგეთში არსებობს „ახალგაზრდათა სახლები“, რომლებიც ბავშვებს სამართლებრივ ინფორმაციას აწვდიან, აგრეთვე, საფრანგეთის ადვოკატთა ასოციაციამ შექმნა ჯგუფი, რომელიც ბავშვებს სთავაზობს უფასოდ და კონფიდენციალურობის დაცვით სამართლებრივ კონსულტაციას ტელეფონით და პირადად.¹⁵ აღნიშნულიდან გამომდინარე, მართლმსაჯულების ხელმისაწვდომობაც და არასრულწლოვანთა უფასო კონსულტირება მაქსიმალურად უზრუნველყოფილია. არასრულწლოვანთა ადვოკატირების მხრივ გასათვალისწინებელია ამრიგული გამოცდილებაც, მაგალითად, ვაშინგტონის შტატში არსებობს სამოქალაქო-სამართლებრივი დახმარების ოფისი (OCLA), აგრეთვე, ბავშვთა წარმომადგენლობის პროგრამა (CRP), რომელიც მუშაობს კერძო ადვოკატებთან და საჯაროდ დაფინანსებულ სააგენტოებთან, რათა უზრუნველყოფილ იქნეს სტანდარტებზე დაფუძნებული წარმომადგენლობა ბავშვებისთვის. ადვოკატები იღებენ ვალდებულებას, მონაწილეობა მიიღონ ტრენინგებში, შეინარჩუნონ საქმეების რაოდენობა კანონმდებლობით აღიარებული ლიმიტების ფარგლებში და

9 Фадеева Т.А., Личные права и обязанности граждан в семейных отношениях, «Правоведение», 1988, №2, 63, მითითებულია: ჯაფარიძე ქ., მშობლებისა და შვილების პირადი და ქონებრივი ურთიერთობები, თბილისი, 2015, 50. ხელმისაწვდომია აქ: https://press.tsu.ge/data/image_db_innova/disertaciebi_samartali/qetevan_jafaridze.pdf

(უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

10 სამოქალაქო საპროცესო კოდექსის (81.3)

11 სამოქალაქო საპროცესო კოდექსის (81.5)

12 სამოქალაქო საპროცესო კოდექსის (81 პრიმა)

13 იქვე;

14 საქართველოს კანონი იურიდიული დახმარების შესახებ მე-41, სსმ, 24, 02/07/2007.

15 „ევროპის საბჭოს სახელმძღვანელო მითითებები ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულების შესახებ“, 2015

ეფექტურად წარმოადგინონ ამ ბავშვების კანონიერი ინტერესები სამართალწარმოებაში.¹⁶ OCLA უზრუნველყოფს ტრენინგების ფართო სპექტრს, რომელიც მოიცავს ბავშვთა ინტერესებს ტექნიკას, შშმ და განსხვავებული სქესობრივი ორიენტაციის მქონე ახალგაზრდების წარმომადგენლობის სხვადასხვა ასპექტს. ვაშინგტონის შტატში შეიქმნა ბავშვთა წარმომადგენლობითი ბიურო, სადაც ადვოკატები რეგულარულად უსვამენ კითხვებს ერთმანეთს და უზიარებენ ინფორმაციას მოქმედ კანონსა და საკითხებზე, რომლებიც გავლენას ახდენს არასრულწლოვნებზე.¹⁷ ადვოკატი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს არასრულწლოვნის სამართლებრივი პრობლემების გამკლავების პროცესში, სწორედ ამიტომ, ბავშვთა კეთილდღეობაზე დაფუძნებული მიდგომის გაზიარება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია კერძო და სახელმწიფო დონეზე. ადვოკატებმა, როგორც არასრულწლოვნის წარმომადგენლებმა, მულტიდისციპლინური მიდგომით უნდა უზრუნველყონ არასრულწლოვანთა დაცვა და მათი საუკეთესო ინტერესების რეალიზება.¹⁸ განსაკუთრებით ყურადღებას და სიფრთხილეს საჭიროებს შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე ბავშვების ადვოკატირება. შოტლანდიაში არსებობს სპეციალური გაიდლაინი ადვოკატებისათვის, როგორც არასრულწლოვანთა წარმომადგენლებისათვის, რომელიც შშმ ბავშვებთან მიმართებით განსაზღვრავს, რომ შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე ახალგაზრდებს შეიძლება დასჭირდეთ მხარდაჭერა სერვისების ფართო სპექტრზე ხელმისაწვდომობის საკითხების დასადგენად, ამიტომ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ადვოკატებს ჰქონდეთ შესაბამისი კომპეტენცია, შეაფასონ და განსაზღვრონ ბავშვის საჭიროებები და სხვადასხვა სპეციალისტის ჩართვის აუცილებლობა, რაც ხელს შეუწყობს მათი სურვილებისა და ინტერესების სწორ და სამართლიან ინტერპრეტაციას.¹⁹

აღნიშნულის გათვალისწინებით, არასრულწლოვანთა დაცვა მათი საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტის მინიჭების კუთხით მულტიდისციპლინური მიდგომის საჭიროებას უსვას ხაზს. სპეციალისტები, რომლებიც ჩართულნი არიან ბავშვებთან დაკავშირებულ საქმეებში, უნდა ფლობდნენ საჭირო კომპეტენციას არასრულწლოვნის უფლებების, განვითარებისა და საჭიროებების კუთხით. აუცილებელია, არასრულწლოვანს კანონმდებლობის შესაბამისად, ჰქონდეს უფლება, ნებისმიერ დროს და საჭირო ხანგრძლივობით ისარგებლოს უფასო იურიდიული კონსულტაციითა და დახმარებით.

ეფექტური წარმომადგენლობის არსებითი ასპექტია არასრულწლოვანთათვის უფლება-მოსილების მინიჭება, მიიღონ მონაწილეობა სასამართლო პროცესებში. მათი განვითარებადი შესაძლებლობების აღიარება, ასაკის შესაბამისი კომუნიკაციის უზრუნველყოფა და მათი ჩართულობისთვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა ინკლუზიური წარმომადგენლობის კრიტიკული კომპონენტებია. ეს მიდგომა არა მხოლოდ იცავს მათ უფლებებს, არამედ ხელს უწყობს უფრო სამართლიანი შედეგების დადგომას.

დასკვნა

არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობა რთული და მრავალმხრივი პროცესია. არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობის საფუძველს წარმოადგენს სამართლებრივი ჩარჩო როგორც საერთაშორისო, ისე ეროვნული. ამ ჩარჩოების მუდმივი შეფასება და ადაპტაცია აუცილებელია წარმოქმნილი გამოწვევების გადასაჭრელად და იმის უზრუნველსაყოფად, რომ ისინი დარჩეს შესაბამისი და ეფექტური არასრულწლოვანთა განვითარებადი საჭიროებებისა და უფლებების დასაცავად.

არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობა მხოლოდ მაშინ იქნება წარმატებული, თუ წარმომადგენლები იმოქმედებენ არასრულწლოვანთა საუკეთესო ინტერესების ფარგლებში გათვალისწინებული სხვადასხვა ასპექტით, უზრუნველყოფენ ფიზიკურ და ემოციურ კეთილდღეობასა და უსაფრთხოებას, გაითვალისწინებენ ბავშვის ემოციური და განვითარების საჭიროებებს, მათ შორის ისეთი ფაქტორებს, როგორიცაა ბავშვის ასაკი, ემოციური კავშირები მშობლებთან და აღმზრდევლებთან, საცხოვრებელ სიტუაციაში ცვლილებების პოტენციური ზემოქმედება, და რაც მთა-

16 Office of Civil Legal Aid – Children’s Representation Program, ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.wacita.org/childrens-representation-program-office-of-civil-legal-aid/> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

17 Office of Civil Legal Aid – Children’s Representation Program, ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.wacita.org/childrens-representation-program-office-of-civil-legal-aid/> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

18 Lorentz D., Reforming Legal Representation for Minors: The Attorney Ad Litem Firm, Review of Litigation; Winter 2011, Vol. 30 Issue 2, p379-413.

19 Children’s advocacy guidance, Scottish government, 2014. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.gov.scot/publications/childrens-advocacy-guidance/> (უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.10.2023).

ვარია, ბავშვის სურვილი და მოსაზრება.

მეურვეებისა და კანონიერი წარმომადგენლების როლი არ შეიძლება გადაჭარბებული იყოს არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობის პროცესში. არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობაში არსებობს გამოწვევები და მათი მოგვარება მოითხოვს ყოვლისმომცველ მიდგომას, რომელიც აღიარებს არასრულწლოვანთა ირგვლივ არსებული გარემოებების მრავალფეროვნებას, რომლებიც მონაწილეობენ იურიდიულ პროცესებში. პროცედურების გამარტივება, კომუნიკაციის გაძლიერება და ასაკის შესაბამისი მხარდაჭერის უზრუნველყოფა გადამწყვეტია ამ გამოწვევების დასაძლევად და სამართლებრივი გარემოს გასაძლიერებლად, რომელიც ნამდვილად ემსახურება არასრულწლოვანთა ინტერესებს. უფრო მეტიც, არასრულწლოვანთა უფლებამოსილება ეფექტური წარმომადგენლობისთვის მთავარია. მათი მნიშვნელოვანი მონაწილეობისთვის გზების შექმნა, მათი განვითარებადი შესაძლებლობების აღიარება და ტექნოლოგიის გამოყენება მათი ჩართულობის გასაადვილებლად ბავშვზე ორიენტირებული მიდგომის აუცილებელი ასპექტებია.

აუცილებელია არასრულწლოვნებს ჰქონდეთ შეუზღუდავი წვდომა იურიდიულ დახმარებასთან და აღნიშნული იყოს მათთვის უფასო, მიუხედავად გადახდისუნარიანობისა. სასურველი იქნება შეიქმნას ერთიანი, სისტემური გაიდლაინი, რომელიც იქნება გზამკვლევი ადვოკატებისათვის არასრულწლოვანთა ინტერესების დაცვის დროს, რომელიც აგრეთვე, გაითვალისწინებს ჰოლისტიური მიდგომების აუცილებლობას, საჭირო ტრენინგების მუდმივ რეჟიმში უზრუნველყოფას, შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე ბავშვებთან მულტიდისციპლინურ მიდგომასა და შესაბამის სტანდარტებს.

არსებითად, არასრულწლოვანთა წარმომადგენლობა არ არის მხოლოდ სამართლებრივი ვალდებულება, არამედ არის მორალური იმპერატივი, რომელიც საუბრობს სამართლიანი და თანამგრძნობი საზოგადოების არსზე. საკანონმდებლო ჩარჩოს გაძლიერება, ეთიკური სახელმძღვანელო პრინციპების დახვეწა, გამოწვევების გააზრება და გადაჭრა, არასრულწლოვანთა უფლებამოსილების მინიჭება და ტექნოლოგიური ინოვაციების ინტეგრაცია უზრუნველყოფს მომავალი თაობებისთვის უფრო სამართლიან მომავალს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. საქართველოს სამოქალაქო საპროცესო კოდექსი.
2. ბავშვთა უფლებათა კოდექსი, 2019. ხელმისაწვდომია აქ: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613854?publication=4>
3. საქართველოს კანონი იურიდიული დახმარების შესახებ.
4. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს 2023 წლის 01 მარტის განჩინება №ას-1558-2022
5. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს 2023 წლის 11 მაისის განჩინება საქმეზე №ას-159-2023
6. ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულება, კანონმდებლობის კვლევა, გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2017, 48. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.unicef.org/georgia/media/1481/file/Legislative%20Analysis%20GEO.pdf>
7. ბავშვის უფლებათა კომიტეტის ზოგადი კომენტარი N14 „ბავშვის საუკეთესო ინტერესების უპირატესი გათვალისწინების შესახებ“, პარა. 6.
8. „ევროპის საბჭოს სახელმძღვანელო მითითებები ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულების შესახებ“, 2015.
9. ევროპის საბჭოს მინისტრთა კომიტეტის სახელმძღვანელო მითითებები 1-4, გვ.19
10. კილაძე ს., ტურავა პ., ბავშვის უფლებათა კოდექსის სახელმძღვანელო კომენტარი, თბილისი, 2021, გვერდი 65
11. შეყილაძე ხ., კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტულობა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების (სისხლის სამართლის საქმისწარმოების) პროცესში, თბილისი, 2019, 183. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi4/Khatia_Shekiladze.pdf
12. ჯაფარიძე ქ., შშობლებისა და შვილების პირადი და ქონებრივი ურთიერთობები, ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულება, კანონმდებლობის კვლევა, გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2017. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.unicef.org/georgia/media/1481/file/Legislative%20Analysis%20GEO.pdf>
13. Hague convention 1902. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.hech.net/en/instruments/conventions>
14. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/>

15. UN DECLARATION ON THE RIGHTS OF THE CHILD (1959). ხელმისაწვდომია აქ: <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/un-declaration-rights-child-1959.html>
16. Convention on the Rights of the Child, 1989. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.coe.int/en/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child>
17. Child Abuse Prevention and Treatment Act. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.acf.hhs.gov/sites/default/files/documents/cb/capta.pdf>
18. Children act 1989. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents>
19. The Children (Scotland) Act 1995. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/advice-and-guidance/2004/10/scotlands-children-children-scotland-act-1995-regulations-guidance-volume-1-support-protection-children-families/documents/0023700-pdf/0023700-pdf/govscot%3Adocument/0023700.pdf>
20. EU Charter of Rights. ხელმისაწვდომია აქ: https://commission.europa.eu/aid-development-cooperation-+96fundamental-rights/your-rights-eu/eu-charter-fundamental-rights_en
21. Directive 2011/93 – Combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvk6yhchpeywk_j9v-vik7mlc3gyxp/vjs5ga5k7lyc
22. What is the Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.parentcenterhub.org/idea/>
23. Chatenoud M., The Child's Best Interest: Article 3 of the Convention on the Rights of the Child, 2022. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.humanium.org/en/the-childs-best-interest/>
24. Krutzinna J., Who is "The Child"? Best Interests and Individuality of Children in Discretionary Decision-Making, The International Journal of Children's Rights, 2022. ხელმისაწვდომია აქ: https://brill.com/view/journals/chil/30/1/article-p120_7.xml?language=en
25. Freeman C., What Is The 'Best Interests Of A Child' Principle?, 2022. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.fjsolicitors.co.uk/best-interest-of-the-child/>
26. Japharidze M., THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURTS: EXPERIENCE FOR EU MEMBER STATES AND CANDIDATE COUNTRIES." International Comparative Jurisprudence; Jun2023, Vol. 9 Issue 1, p24-38
27. Mol C., Kruger T., International child abduction and the best interests of the child: an analysis of judicial reasoning in two jurisdictions, journal of Private International Law; Dec2018, Vol. 14 Issue 3, p421-454.
28. UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child, 2008/05/21.
29. Tchermarykh N., Representing the Child Before the Court, The Politics of Children's Rights and Representation, 2023, pp 105–128. ხელმისაწვდომია აქ: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-04480-9_5
30. Friðriksdóttir H., Relational Representation: The Empowerment of Children in Justice Systems, in: Child-Friendly Justice: A Quarter of a Century of the UN Convention on the Rights of the Child, Said Madmoudi, Pernila Leviner, Anna Kaldal, Katrin Lainpelto (Eds.), Brill Nijhoff, Leiden, Boston, 2015, 56.
31. Van Hooijdonk E., Children's Best Interests: A Discussion of Commonly Encountered Tensions, in: The Best Interests of the Child – A Dialogue Between Theory and Practice, Milka Sormunen (Ed.), Council of Europe, 2016, 43.
32. General comment on Article 12, par 36. ხელმისაწვდომია აქ: <https://digitallibrary.un.org/record/779679>
33. Mol Ch., Children's Representation in Family Law Proceedings, The International Journal of Children's Rights, 2019. ხელმისაწვდომია აქ: https://brill.com/view/journals/chil/27/1/article-p66_66.xml?language=en
34. Фадеева Т.А., Личные права и обязанности граждан в семейных отношениях, «Правоведение», 1988, №2, 63,
35. Office of Civil Legal Aid – Children's Representation Program, ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.wacita.org/childrens-representation-program-office-of-civil-legal-aid/>
36. Lorentz D., Reforming Legal Representation for Minors: The Attorney Ad Litem Firm, Review of Litigation; Winter2011, Vol. 30 Issue 2, p379-413.
37. Children's advocacy guidance, Scottish government, 2014. ხელმისაწვდომია აქ: <https://www.gov.scot/publications/childrens-advocacy-guidance/>